

KÉSZ MARGIT

KULTÚRÁK KÖZÖTTI AJTÓNYITOGATÓ

(VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: *A KAKUKKNŐVÉR*
– 76 RUSZIN ÉS UKRÁN NÉPBALLADA)

Vári Fábián László vallomással indítja *A kakukknővér* című ruszin és ukrán nyelvből fordított balladakötet előszavát. A folklórszövegek kárpátaljai kutatásának göröngyös útját már fiatalon bejáró szerző a népballadával való találkozásai során fellángoló szerelmes elköteleződéséről számol be.

A ballada a folklór olyan kincsestára, amelyben a nem túl gyakori vígballadák kivételével tragikus emberi sorsok kerülnek művészi, szimbolikus, tömör megfogalmazásra. Jellemző műfaji sajátossága mindhárom műnem elemeinek jelenléte, valamint az, hogy a szaggatott, lényegre törő előadásmódot monológok, párbeszéddek segítik.

Az epikai, lírai és drámai elemeket is tartalmazó műfaj a feudalizmus terméke. Az ekkor végbemenő társadalmi változásokra reagált a kultúra eszközeivel. *A hosszú énekben* (ez a nép által ismert neve) már eltűnik az eposzok, hősénekek isteni szintje, csupán az emberi marad meg. Nem szerteágazó tagolású történetekre épül, hanem egyetlen fonálra, egyetlen bonyodalomra fókuszál. A balladákban már nem a rettenthetetlen hős harcol egymaga az ellenséges hadakkal, hanem az ember mindennapi vágyai kerülnek előtérbe. Ezek a vágyak nem a dicsőség megszerzéséről, népek megmentéséről szólnak, hanem „földhözragadt” dolgokról. Leggyakoribb a szerelem témája: a szerelmesek halálát okozó társadalmi egyenlőtlenség, a féltékenység, a hűség és hűtlenség. De megjelenik benne a kincseit mentő, gyermekét elhagyó kegyetlen édesanya, az árvákat kínzó mostoha, ugyanúgy, mint az egymásra irigykedő testvérek, a menyét gyűlölő anyós, az idegenben mardosó honvagy tematika is. Ezek az általános emberi témák, a sajátos tartalom és a forma egész Európában jellemzőek a balladaműfajra, mégis kialakultak a lokális sajátosságok.

Az olyan multikulturális régióban, mint Kárpátalja, különösen fontos az egymás mellett élő különböző népek, nemzetiségek életmódjának, anyagi és

szellemi kultúrájának megismerése, összehasonlító elemzése. Ezen a vidéken a magyar, a ruszin, az ukrán nép öröme és bánata, a több évszázados együttélés során gyakran találkozott. A politikai boszorkánykonyhákban készített gyűlölködést szolgáló bűzös főzetek a hosszú együttélés során általában az egyszerű kisember józan gondolkodásának köszönhetően elpárologtak. Azonban napjainkban is bármilyen gesztus, amely a közeledést szolgálja, különösen kiemelkedő jócselekedet. Egymás kultúrájának mélyebb megismerése az esztétikai élményen kívül segíthet az életszemlélet, az értékrendek mélyebb megértésében, elfogadásában. Ilyen kultúráközvetítő szerepet tölt be Vári Fábián László *A kakukknővér* című kötete, amely az alcím tanulsága szerint 76 ruszin és ukrán népballada fordítását tartalmazza. A Goethe által őstojásként emlegetett ballada ebben a kiváló fordításban a nyelvi határok feloldásával repíti az olvasót egy ismeretlenül is ismerős világba. Ezekből a szövegekből az első olvasat során észlelhető a létrehozó és továbbadó ruszin/ukrán közeg természetközeli gondolkodásmódja, sokszor egészen archaikus elemekkel átszőtt, rendkívül gazdag hiedelemvilága. Mindez formailag és tartalmilag igényesen csiszolt szövegkorpuszba helyezve. A Vári Fábián László által magyarra fordított balladaszövegekből, a kötet elő- és utószavából áthat a tisztelet, a főhajtás a létrehozó ruszin/ukrán nép előtt. A szerző a kötet előszavában megjegyzi, hogy Isten szándéka elleni cselekedetnek tartja a folklór szintjén is a nációk, népek elsőbbségének bizonyítására irányuló gondolatokat. A kötet értékét a balladafordítások mellett az is növeli, hogy az elő- és utószóban a szerző balladák iránti rajongásának története mellett bemutatja a ruszin nép sajátos történelmét, amelyről többek között azt írja: „...ki kell mondanunk, hogy a ruszinság történelmi sorsa nem mindennapi, azaz nem egy a hasonló körülmények között élő népek sorsa közül...”

Az előszóból tudjuk meg, hogy a ruszin balladák magyar nyelvű tolmácsolásában a szerző előtt Lovassy Andor járt ungvári kiadású kötetével. A Luka Demján által gyűjtött 27 ruszin népballada magyar fordítását tartalmazó Lovassy-kötetet Vári Fábián László egy beregszászi magánkönyvtárban vehette kézbe. Lovassy egy jövőbeni illusztrált kötetről dédelgetett tervei azonban nem valósultak meg. Vári Fábián László e ki nem teljesedett hagyatékot kapta örökül, s innen kellett elindulnia. Ő aztán a megkezdett, de keskenyre taposott gyalogösvényt szekérúttá szélesítette. *A kakukknővér* című kötetében főként P. Lintur *Kárpátontúli ukrán népballadák* című kötetét ültette át magyar nyelvre. A szerző a káprázatosan gazdag ruszin-ukrán balladakincsből választott még Jakiv Holovackij 19. századi galíciai

és magyar-orosz területekről származó gyűjteményéből, valamint az Olekszij Ivanovics Dej szerkesztette, az Ukrán Nemzeti Akadémia által kiadott háromkötetes katalógusból. Ez utóbbi gyűjteményekből a válogatás perspektívája Vári Fábián László szavai szerint: „... főként a magyar anyaggal tematikus vagy genetikai rokonságot mutató típusokra korlátozódott”.

Az utószó értékes szegmense a ruszin (ukrán) népballadának a műfaj rendszertanában való elhelyezéséről szóló elemzés. Elismerő sorokat olvashatunk O. I. Dej, a Makszim Tadejovics Rilszkij nevét viselő Művészettörténeti, Folklorisztikai és Etnográfiai Intézet professzoráról, aki az európai szaktudomány rendszertanában is elhelyezhető katalogizálást elvégezte. A rendszerezés elvei alapján az ukrán népballadát három nagy témakörbe csoportosította. A csoportosítás alapjául az emberi kapcsolatokat és az emberek közötti konfliktushelyzeteket vette alapul. Vári Fábián László ebben a részfejezetben indokolja meg a *ruszin* és az *ukrán* megkülönböztetés használatát is jelen kötetben.

A ruszin (ukrán) népballadák tartalmi-tematikai sajátosságait bemutató részben a szerző olyan ballada alaptípusokat elemez, amelyek tartalmi és motívumbeli vonatkozásai alapján párhuzamba állíthatóak a magyar balladakincsrel. Elsőként a balladakutatók által privilegizált archaikus balladáról ír. E típusba tartozik a kötet címadó balladája, *A kakukknővér* is. A ballada fő motívuma az irodalomban gyakran megjelenő átváltozás toposz. A metamorfózis a mítoszoktól kezdve a népmeséken keresztül a kortárs irodalomig jelen van minden kor irodalmában. Az átváltozás tulajdonképpen a szereplők eddigi életének elhagyását, megváltozását szimbolizálja. A nehéz sorsú fiatalasszony anyósától menekülve csak madár alakban juthat el a szülői házhoz. *A kakukknővér* című ballada archaikus elemeire utal az is, hogy az átváltozás a víz partján, a Duna vizének partján történik. A víz, mint egy másik világ, a holtak világának közvetítő eleme segíti a madárrá-kakukká válást, és vetíti előre a végezetet. A ballada jelentésének egyik rétegét tárja fel a népi hiedelemvilág alakjainak ismerete. A ruszinság, de ugyanúgy a kárpátaljai magyarság hiedelemvilágában még napjainkban is elevenen él a hit, hogy amelyik ház udvarában megszólal a kakukk, ott hamarosan haláleset történik. Ezt próbálja elkerülni a főhős édesanyja, amikor arra kéri fiát: löje le a halált hozó kakukkmadarat.

A kötetben szereplő balladák öt tematikus csoportra vannak felosztva. Ezek sorrendben a következők: *Szerelem, házasság; Varázslat, rontás; Családi konfliktusok, tragédiák; Háború; Betyárság.*

A Varázslat, rontás címmel jelzett szövegek különleges lokális balladák, amelyekben a ruszin nép a mágikus cselekményeket a maga természetesség-

gében alkalmazza. Rajtuk keresztül betekintést kapunk egy olyan világképbe, amely a természeti- és emberi környezet eseményeihez, tárgyaihoz, babonás transzcendenciával átszótt magyarázatot nyújt, segítve ezzel az ismeretlen világ sajátos megértését, elfogadását: a túlélést.

A halott völégény balladájában a népi hitvilágban az ördög alteregójaként is megjelenő *lólábú* jön el a háborúban eltűnt völégényére várakozó leányhoz. A leány, mivel mindennél jobban szeretne szerelmével boldogságban élni, varázslatot alkalmaz, hogy visszatérítse. A negyednap éjfél tájban megérkező alakban kedvesét ismeri fel, még a figyelmeztető jeleket sem észleli (a fejbenezés során porlik a haja, arca nem piros, hanem fekete) az alakváltoztató Gonoszt. Szerelmes hiszékenységében követi őt, s ezért halállal lakol. A témakört felölölő balladákban találkozunk még a rontás különböző válfajaival: szerelmi kötést célzó mágikus eljárással készült étel, ital elfogyasztása; hűtlen szerető megbüntetése stb.

Mindenképpen dicsérendő a kiadvány igényes, impozáns borítója, kötése. A kötet borítóképe és belső illusztrációi Manajlo Fedor munkái, amelyek szoros kapcsolódási pontokat hoznak létre a balladák szövegeivel, mintegy vizuálisan segítve azok megértését.

A kötet különös érdeme, hogy a költő Vári Fábán László műfordítóként nagyszerűt alkotott, lehetőséget biztosítva ezzel a magyarság számára a ruszin/ukrán népköltészet csodálatos tárházának, a balladáknak a megismeréséhez. A balladaszövegeket olvasva érzékelhető, hogy olyan ember alkotta újra őket, aki nemcsak a szavak értelmét képes átadni egy másik nyelven, de a költői nyelv világában is kiváló. A kötet bármelyik balladája alátámasztja ezt a tényt, de példaként a következő részlet álljon itt a *Talányfejtő szeretők* című balladából: „–Aj, Románom, egyetlenem, / fejtsd meg ezt az egyet nekem: / »Gyökre nincs, mégis növekszik, / Lángot nem vet, mégis izzik, / virul, bár virágja nincsen.« / Ezt fejtsd meg, egyetlen kincsem! / – Kő gyarapszik gyöker nélkül, / a szív izzik lángok nélkül, / a lomb virít virág nélkül, / én kedvesem, egyetlenem.” A szerző tehát *A kakukknővér* című balladakötettel esztétikai értéket teremtve biztosított megfelelő alapot a további összehasonlító kutatásokhoz is. Mindemellert példát mutatva kitérte a különböző kultúrák kincses palotájának egyik ajtaját, amelyen keresztül reményeink szerint nemcsak hozzánk juthatnak el a gyönyörű ruszin balladák magyar nyelven, de kerül olyan műfordító, aki arra vállalkozik, hogy elkészíti majd a magyar balladák ruszin és ukrán nyelvű fordításait is.

(Vári Fábán László, *A kakukknővér – 76 ruszin és ukrán népballada*, MMA Kiadó, Budapest, 2019.)